

O FINANSIRANJU DRŽAVNOGA TEATRA U KRALJEVINI CRNOJ GORI (1910–1912)

Luka I. Milunović

Based on the archive material, the author explains the manner of financing of the first national professional theatre during its two realised seasons, from its establishment in 1910 until the closure in 1912. The presented numerical indicators are accompanied by the analysis on certain aspects of the attitude of the Montenegrin state toward this cultural institution.

Razmatrajući razne aspekte konstituisanja i razvitka pozorišnoga života u Crnoj Gori tokom 19. i početkom 20. stoljeća, već smo u mjeri izdašnosti konsultovanih arhivskih izvora skrenuli pažnju na finansiranje ove djelatnosti do 1910. godine, kada je formiran državni profesionalni teatar – Knjaževsko, odnosno Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište.¹ Da bi ova tema, koliko to konsultovani izvori dozvoljavaju, bila zaokružena do Prvoga svjetskoga rata,

---

¹ „O finansiranju pozorišta u Knjaževini Crnoj Gori (1878–1910)“, u: Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište : Od 19. stoljeća do Prvoga svjetskoga rata*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 389–422.

ukazaćemo, uz tek nekoliko napomena o opštemu ekonomskome ambijentu, na dostupne neposredne (numeričke) pokazatelje načina i obima finansiranja prvoga državnoga pozorišta u Kraljevini Crnoj Gori.

Stanje finansija i mogućnosti finansiranja uopšte, a naročito iz državnih izvora direktno, ili indirektno jedno je od prvih (najvažnijih) pokazatelja kvaliteta egzistencije i stepena razvoja svakoga društva. Po samome značaju koji taj izvor ima, društva i države se ne razlikuju. Razlike nastaju sa nejednakim nivoom izdašnosti tih izvora i što je, rekli bi, mnogo važnije sa razlikama u posmatranju, pristupu i odnosu prema aktuelnome finansijskome stanju i aktuelnim nedostatnostima. Uz ovakav pristup približavamo se pogledu na stanje državnih finansija kao stalnome limitirajućem faktoru za ostavrivanje potrebne (neophodne, rekli bi i moguće) dinamike razvijanja kulture u Knjaževini, odnosno Kraljevini Crnoj Gori.

Prilazeći ovome pitanju, na samome početku treba istaći opšti stav koji se u Crnoj Gori sa kraja 19. stoljeća formirao i uporno održavao. Teško ekonomsko nasljeđe postcrnojevićke ere posmatrano je naime, ne kao izazov, već skoro kao konstanta, koja se najvjerojatnije ne može mijenjati, ili je, u najboljemu slučaju veoma teško i to na jako dugi rok, možda ipak moguće bar donekle prevazići. Uporno je uspostavljan kult siromaštva skoro kao da je to neminovna (i poželjna) nacionalna osobina. Čak i na samu pomisao da bi se to možda moglo promijeniti, da kojim čudom Crnogorci postanu bogati, odmah bi se otvorila pitanja održivosti koegzistencije sa drugima poželjnim vrlinama (hrabrost, patriotizam, poštenje...).

Saglasno načinu vladavine, dugo poslije završetka Veljega rata i dalje je održavan duh predratne atmosfere, odnosno šireno uvjerenje o neminovnosti skoroga novoga ratnoga sukoba, jer zaboga još ima porobljenih krajeva pa zadatak Crne Gore, dakle,

još nije potpuno ispunjen.² Vrlo sporo realizovani, iako u odnosu na potrebe skromni, ali ipak postignuti rezultati (najčešće: školstvo, putevi, ...) nabrajani su prigodnima prilikama radi zaključka o opštemu napretku, dok u isto vrijeme stepen siromaštva, odnosno način egzistencije najvećega dijela stanovništva (usudićemo se slobodno procijeniti preko 80%) nije pominjan jednako kao ni stanje u državnome budžetu (izuzev, tek ponekad kao reakcija na intenzivnije vrlo kritičke osvrte u stranoj štampi).

Saopštena razmišljanja iz ovoga domena ćemo pokušati da figurativno ilustrujemo odgovorom na moguće pitanje: čime je to, potkraj 19. stoljeća, svake godine iznova, bio najintenzivnije zaokupljen vrlo visoki procenat crnogorskih domaćina? Dobro vjerujemo, prije svega, traženjem načina da članove svoje porodice sačuva od hladnoće i vrlo ozbiljnih prijetnji koje su neposredna glad, te neuhranjenost i opšta nemaština donosili, kako bi uspjeli da svi zajedno prežive zimu i zdravi dočekaju proljeće, odnosno period godine koji zbog mnogo blažih klimatskih prilika, rastinja i poljoprivrenih proizvoda čini uslove za svakodnevni život znatno povoljnijim.

Život u Knjaževini Crnoj Gori do potkraj 19. stoljeća koje će se završiti međunarodnom finansijskom aferom sa poštanskima uplatnicama (u rješavanju će biti dodirnuto i državno dostojanstvo) možda je najbolje opisao sam knjaz Nikola I u *Govoru narodu* u povodu jubileja 200 godina vladavine dinastije (uvijek će najveći intenzitet javnih događaja u zemlji biti povodom

---

² Pišući kasnije (1902/03. god) u *Bilješkama jednog pisca* o Crnoj Gori krajem 1883. godine Simo Matavulj će reći – „Uđosmo u zimu s ubjeđenjem da će na proljeće biti rata“, da bi naredno poglavlje o događajima u 1884. godini završio: „I tako prođe i ta, kulturno znatana, godina 1884.“ (Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca*, Beograd, 1939, str. 192–193 i 235). Napomenućemo ovđe da je upravo 1884. godina donijela možda najkrupnije pomake u obimu i intenzitetu kulturnih dešavanja u Knjaževini Crnoj Gori.

22

КРАЉ. ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
НА ЦЕТИЊУ.

СВЕЧАНА ПРЕДСТАВА

У почит Њ. И. В. Великога Кнеза Николаја Николајевића

XVI. ПРЕДСТАВА XVI. ПРЕДСТАВА

У уторак 24. августа 1910. године у Зетском Дому

БАЛКАНСКА ЦАРИЦА

Драма у три чина. Написао Никола I. — Редитељ М. Петровић.

Л И Ц А:

ИВАН-БЕГ ЦРНОЈЕВИЋ, господар Црне Горе и Зете	М. Катински
БОРЉЕ ЦРНОЈЕВИЋ, наследић пријестола	Р. Дир
СТАНКО ЦРНОЈЕВИЋ, војвода Зетски, млађи син Иван-Бегов	Љ. Таминџић
КНЕЗ ДЕАН, властелин Зетски	М. Петровић
КНЕЗ ПЕРУН, властелин Зетски	М. Ковачевић
ДАНИЦА, кћи Перунова	К. Петровићева
МАРТА, њена другарица	М. Дирова
ИБРАИМ-АГА, посланик цара Мурата	М. Стевановић
УГЉЕША } слуге Станкове	С. Таминџић
ИВО }	К. Мартиновић
ГУСЛАР	Ђ. Бег
ЧАСНИК, касније раненик	Ј. Лазаревић

Људи, жене, војници српски и турски. Збива се при сријешту XV. вијека у пријестоници
Жабљану и њеној околини.

Ц И Ј Е Н Е:

ГОРЉЕ ЛОЖЕ 10 Перпера — ДОЊЕ ЛОЖЕ 7 Перпера — ПАРТЕР I. реда 2 Перп.
ПАРТЕР II. реда 1-50 Перп. — Стајање у партету 0-80 Перп.

Улашнице могу се добити да дан представе у Управи Кр. Цр. Нар. Позоришта од 3-4 сата послје
подне а у вече на каси.

Почетак тачно у 8¹/₂ часова у вече.

Balkanska carica, 24. avgust 1910. godine

imendana, rođendana, vjenčanja i jubileja Petrovića). Knjaz Nikola I je, kako će prenijeti štampa, okupljenima tim povodom 2. janura 1897. godine pred Cetinjskim manastirom rekao: „Dva se vijeka napuniše zajednice mukah i slave viteškoga naroda

crnogorskog i njegovih Gospodara, Mojijeh Predaka...“³ UGovoru se dalje, uz konstatacije o slozi naroda i gospodara, te da je država: „na lijepom putu razvitka...“, ističe (poentira!?): „Mi smo siromašni, ali siromaštvo ne osjećamo, jer je junacima čast junačka bogatstvo“.

Mada držimo da ovakav, javno izrečeni stav vladaoca autokrate dovoljno govori o ambijentu koji se kreira (treba, ili želi kreirati) za razvoj države i društva, tek ćemo napomenuti da u Crnoj Gori poslije Berlinskoga kongresa duže od tri decenije nije bilo potrebe za bojnim viteštvom, pa tako nije bilo prilika za sticanje slave i pogodnosti koju je ono donosilo. Međutim, *muke* koje su ostale iz Knjaževe ocjene života Crnogoraca u protekla dva stoljeća veoma su sporo ublažavane pa će dugo i snažno pritiskivati crnogorsko društvo i državu postajući njihova dominantna karakteristika.

Osvrt na stanje i dinamiku kretanja, prije svega ekonomskoga ali i ukupnoga državnoga ambijenta dopunićemo sa nekoliko kvantitativnih pokazatelja o daciji, osnovnome unutrašnjemu državnome prihodu (porez na pokretnu i nepokretnu imovinu) koji posredno ukazuju i na veličinu imovine (bogatstvo) naroda i ilustruju njegov ekonomski potencijal u vrijeme osnivanja državnoga teatra. Poslije povećanja nekoliko poreskih stavki 1882. godine naplaćeni iznos dacije do početka ratova u drugoj deceniji 20. stoljeća neće se bitnije mijenjati. Za 1883. godinu naplaćeno je 303.381,38 fijorina. Tokom godina koje slijede za promjene u visini iznosa (povećanja i smanjenja) možemo reći da su se kretale sinusoidnom putanjom. Za 1910. godinu

---

³ „Govor Njegovog Visočanstva Gospodara držan okupljenom narodu pred cetinjskim manastirom poslije blagodarenja 2-og Januara 1897.“ u „Govoru...“ se, upirući pogled u prošlost, kaže, da bi se: „...Planina kosti i mramora uzdigla od žrtava...“ ... „...a jezero krvi i suza koštalo je ono naraštaje...“ i naravno: „... Gora Iovorike posjekla bi se, da ovjenča slava junaka...“ (*Glas Crnogorca*, XXVI/1897, br. 1, str. 1).

naplaćeno je 691.800,75 kruna (od 1901. g. uvedena je kruna sa odnosom 2 kruna = 1 fijorin). To je poređenja radi, 345.900,38 fijorina (≈ 34547 napoleona)⁴ dakle, skoro isti iznos kao što je naplaćen, na primjer 1894. godine (344.091,02. fijorina, ili $\approx 34,590$ napoleona u zlatu).⁵ Isti, ili slični iznosi naplaćene dacije u dužemu nizu godina, uz iste stope oporezivanja, ukazuju na nepromijenjenu osnovicu, odnosno opštu stagnaciju, tj. da nema rasta imovine (bogatstva) stanovništva.

Pokušali smo da u kratkima crtama prikažemo konture ekonomskoga stanja, osnovne podumijente za razvitak društva, koje će pratiti Knjaževinu Crnu Goru od završetka Veljega rata, odnosno vremena kada je pokrenut redovni pozorišni život i započeta izgradnja Zetskoga doma, prvoga zdanja za pozorište, te druge kulturne i opšte potrebe Crnogoraca.

Među prvima, ako ne i prvi, ko je poslije početka izgradnje Zetskoga doma javno progovorio o troškovima rada profesionalnoga pozorišta je Marko Dragović.⁶ U okviru feljtona o Crnoj Gori, koji 1888. godine donosi zagrebački *Vienac*, Dragović zapravo veli: „Ja ne odričem da pozorište nije velevažan i velepotreban prosvjetni zavod za svaki narod, pa bi on bio potreban i za Crnu Goru.“ Međutim, kada je Crna Gora neposredno u pitanju, Dragović upozorava: „Za jedno i malo prilično pozorište hoće se najmanje stotina hiljada fiorinti za zgradu, dekoracije, kostime i meblirovku, a za držanje kuće: osvjetljenje, otopljenje, služba itd. koliko se hoće? Pa sada gdje je najglavnije: Društvo. Bogami se tu hoće dobra kesa novca,

⁴ Vidi: Luka I. Milunović, „Kursevi i obračun valuta u Knjaževini Crnoj Gori“, u: *Novac u Crnoj Gori*, Cetinje, 2006, str. 261–286.

⁵ Iznosi dacije preuzeti iz: Dr Mirčeta Đurović, *Crnogorske finansije 1860–1915*, Titograd, 1960, str. 97.

⁶ Marko Dragović (1852–1918) Završio duhovnu akademiju u Petrogradu. Autor je više od 200 radova objavljenih u tridesetak naslova periodike i nekoliko monografskih publikacija iz oblasti istorije i bibliografije. Vidi detaljnije u: Dr Dušan J. Martinović, *Portreti II*, Cetinje, 1987, str. 91–98.

koje ... ali neka je dosta...“. I tako autor ostaje uzdržan, ali ipak i dovoljno jasan za sve koji su bili u doticaju sa društvenima potrebama i ekonomskom svakodnevicom u Crnoj Gori.

Poslije čitavoga niza zgodnih prilika, inicijativa i nastojanja, državno pozorište – ili preciznije prva, u punome značenju te riječi, institucija kulture – oficijelno je formirano početkom 1910. godine. Profesionalno pozorište je ustanovljeno u vrijeme i u sklopu intenzivnih priprema za proslavu jubileja (50 godina vladavine i *zlatni pir*) knjaza, odnosno ubrzo kralja Nikole I Petrovića. Tokom aktivnoga rada i djelovanja Knjaževsko, odnosno Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište je ostvarilo, uz predsezonu i gostovanja van matične scene, samo dvije redovne pozorišne sezone (1910/11. i 1911/12. god) u okviru kojih je, koliko smo mogli konstatovati, prikazano oko 100 premijera, odnosno oko 250 predstava.⁷

Do osnivanja državnoga profesionalnoga teatra u Crnoj Gori nije formirano niti jedno samostalno društvo koje bi se isključivo, ili dominantno bavilo pripremanjem pozorišnih predstava pa se pozorišni život u dobroj mjeri oslanjao na gostovanja trupa profesionalnih pozorišnih glumaca iz inostranstva. Najduže je u Crnoj Gori boravila profesionalna trupa Dragutina Krsmanovića (oktobar 1899 – oktobar 1900. god) ostvarujući (uz gostovanja u Dubrovniku i Nikšiću) punu pozorišnu sezonu pod krovom Zetskoga doma. Zato ćemo kao jedino moguće, ali naravno ne i sasvim adekvatno, upoređenje ukazati na finansijski aspekt boravka ove pozorišne trupe u Crnoj Gori.

Osnovni finansijski prihod svake, pa i ove pozorišne trupe je novac dobijen od prodatih ulaznica. Pored ovoga, glumci su,

---

⁷ Vidi: *Stoljeće crnogorskoga državnoga teatra : Repertoari*, tom I / Luka I. Milunović, Velimir Vujačić, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010. U predgovorima uz poglavlja ove publikacije (kao i u drugima našima publikacijama pomenutima ovde u napomenama) saopštene su arhivske signature dokumenta na koja se oslanjamo.

КЊАЗ. ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
НА ЦЕТИЊУ.

ПРЕДСТАВА IX.

ПРЕДСТАВА IX.

Данас у недјељу 13. јуна 1910. године у Зетском Дому

КАРТАШ

Драма у 3 чина а 6 слика. Написали: Дижанж и ино. Превео М. П.
Режисер: г. М. Петровић.

Л И Ц А:

БАРОН БЕЛЕН	г. Пејовић
БОРБЕ, његов син	г. Стевановић
АМАЛИЈА, Борбена заручница	г-ђа Милетић
РАЈИЧ, њен ујак	г. Ковачевић
ВАРНИНГ, Борбени пријатељ	г. Петровић
ВИРХАЈМ, судија	г. Љ. Тамарић
АЛБЕР, официр	г. Гласовић
ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИК	г. Б. Богдановић
КРЧМАР код златног „Лави“	г. Ковачевић
КРЧМАРИЦА	г-ђа Петровић
ЛУЈЗА, собарица код Белена	г-ђа Анђелковић
ЈОВАН, слуга код Белена	г. К. Мартиновић
КАРЛО, разбојник	г. Богдановић
СЛУГА у клубу	г. * * *
ПУТНИК	г. Ђ. Бер

Догађа се у другој половини прошлога вијека.

Први чин: у клубу и код Барона Белена. — Други чин: после пет година у кући „Борба Белена. — Трећи чин: после 25 година пред крмом код „Златног Лави“ и у планини пред „Борбеним кољубом.

Ц И Ј Е Н Е:

ГОРЊЕ ЛОЖЕ 10 Перпера — ДОЊЕ ЛОЖЕ 7 Перпера — ПАРТЕР I. реда 2 Перпера — ПАРТЕР II. реда 1-50. — Стајање у партеру 0-80 — ГАЛЕРИЈА 0-60; ђачка 0-10.

Улазнице могу се добити од 4-6 сати послје подне у Зетском Дому, а у вече на каси.

Почетак тачно у 8¹/₂ часова у вече.

К. Ц. Драма Штампања — Цетиње.

Kartaš, 13. jun 1910. godine

najčešće pojedinačno, mogli ostvariti i neke manje prihode učešćem, ili obavljanjem raznih aktivnosti u mjestu boravka, a što obično nije bilo direktno vezano za realizaciju repertoara tupe. Pored izdataka koje je tokom boravka trupe imao Crnogorski dvor, a odnose se na nabavku ulaznica i većih nadoknada za, kako su se tada zvale, *svečane predstave* (250–300 kruna po predstavi) iz državne kase je plaćena i subvencija.

Svečane predstave su uglavnom one koje naruči neki član dinastije, ili su povodom važnijih događaja prikazane za potrebe Dvora. Na osnovu tada aktuelne prakse, kao i ipak nepotpunih podataka koje nudi konsultovani arhivski materijal, formirali smo ubjeđenje da nije bilo manje od četiri svečane predstave odnosno da je po tome osnovu Krsmanović vjerovatno dobio oko 1.000 kruna iz dvorske kase. Po odlasku trupe sa Cetinja u cilju likvidiranja svih njenih zaostalih obaveza (dugovi kod zanatlija, trgovaca i ugostitelja) a uz konsataciju da to čini: „potpunu isplatu subvencije pozorišne družine Dragutina Krsmanovića“, isplaćeno je iz državne kase 2.660 kruna (1.330 fijorina, odnosno ≈ 140 napoleona u zlatu).⁸ Iz formulacije, koju smo preuzeli iz dokumenta o isplati, moglo bi se zaključiti da je, uz pomenuti iznos od 2.660 kruna, na ime subvencije i ranije bilo davanja po tome osnovu. Na osnovu svega izloženoga, skloni smo zaključku da su se, za državnu kasu, ukupni troškovi boravka Krsmanovićeve družine kretali od 5–6 hiljada kruna (250–300 napoleona u zlatu).

Kada je crnogorska scena u pitanju tek ćemo početkom 1908. godine, poslije isplaćenih iznosa iz državne kase koji su se odnosili na neuspjeli pokušaj (1895/96. god) da se oformi domaći teatar (državna institucija) i nastojanja naredne godine da se za Zetski dom na duži rok (makar jedna čitava pozorišna sezona) veže neka inostrana profesionalna glumačka trupa, o troškovima rada pozorišta čuti neka razmišljanja sa govornice Crnogorske narodne skupštine. Poslanik Savo Vuletić⁹ će

---

⁸ Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 415.

⁹ „Veli da bi to pozorište bilo kulturni rasadnik svoje vrste i propagiralo bi duhovnu hegemoniju Crne Gore među okolnim provincijama.“ Sažetak diskusija sa Skupštine, u okviru stalne rubrike namijenjene radu Skupštine, objavio je 12. IV 1908. godine *Glas Crnogorca* (XXXVII/1908, br. 16, str. 2). XXXV redovna šednica Crnogorske narodne skupštine držana 13. januara 1908. godine poslije podne.

kritikujući visinu iznosa sredstava planiranoga budžetom za institucije kulture pažnju posvetiti potrebi osnivanja stalnoga pozorišta i saopštiti da je razgovarao sa prijateljem iz inostranstva koji je: „i dobar poznavalac pozorišta i odličan dramski pisac...“, te da mu je ovaj tvrdio: „da bi trebala našem pozorištu samo jedna subvencija od 15–20.000 kruna godišnje i da bi moglo s tim dobro opstati.“¹⁰

Zaokružene finansijske pokazatelje o funkcionisanju profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori srijetamo u projektu koji je u literaturi poznat kao „Nušićev memorandum“. Dokument koji je poznat javnosti¹¹ i danas se čuva u Narodnome muzeju Crne Gore. Potpisuje ga komediograf Branislav Nušić, iako je pisan drugom rukom.¹² Ne ulazeći u druge aspekte projekta, koji svakako zaslužuju pažnju, ovđe ćemo, polazeći od izabrane teme, prezentirati samo numeričke pokazatelje. Za ovakav pristup imamo dva, držimo, valjana raloga. Sa jedne strane, numeričke pokazatelje smatramo dovoljno ilustrativnim, a sa druge, tako saopštene ih je lakše upoređivati sa odgovarajućima podacima iz drugih, kasnije nastalih izvora na koje ćemo ukazati.

Projektom se predviđa da prije stalne godišnje državne subvencije koja bi redovno tekla treba obezbijediti kako se kaže: „jednom za svaga“ iznos od 15.000 kruna što bi se potrošio na:

---

¹⁰ Vidi: Luka I. Milunović, *Ibidem*, str. 400–401.

¹¹ Uz studiju o osnivanju pozorišta u Crnoj Gori dokumenat je integralno objavio Risto J. Dragičević („Pripreme za otvaranje prvog državnog pozorišta na Cetinju“, *Istorijski zapisi*, 1948, knj. II, sv. 5–6, str. 321–338).

¹² Mada je projekat-program pisan u prvome licu („...Podnoseći ovaj svoj memorandum, čast mi je još i izjaviti...“) držimo da se ipak može otvoriti pitanje da li je B. Nušić jedni autor, ili možda samo jedan od koautora (koordinatorka) ovoga projekta, kao i to da li je upravo na njega mislio Savo Vuletić govoreći u Crnogorskoj narodnoj skupštini o svome pritatelju koji je dobar poznavalac pozorišta i odličan dramski pisac.

1. garderobu.....	4.000 kruna
2. dekoracije.....	3.000 „
3. rekvizitu.....	1.500 „
4. prepis dela uloga.....	1.600 „
5. prepis dela nota.....	300 „
6. polumesečnu plaću osoblja.....	1.700 „
7. prepravku cetinjske pozornice	400 „
8. instalaciju uprave.....	500 „
9. predhodne <u>troškove</u>	<u>2.000 „</u>
Svega:	15.000 kruna.

Prihodi su, polazeći, od u projektu izloženih, ciljeva samoga pozorišta¹³ i u skaldu sa time koncepta rada, (samo 3½ mjeseca boravka na Cetinju, a zatim gostovanja po gradovima u Crnoj Gori, ali i regionu: Skadar, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo, Banja Luka, Trebinje) planirani na iznos od 45.000 kruna:

Prihodi od predstava.....	35.000 kruna
Državna godišnja pomoć.....	<u>10.000 kruna</u>
Svega:	45.000 kruna

Uz pomenuti iznos istaknuta je, kao vrlo realna i mogućnost za dodatne i vanredne prihode koji bi, kako se kaže, godišnje mogli da dostignu iznos i do 5.000 kruna. Radi se o prihodina od naplate garderobe, izdavanja mogućega lista i prodaje plakata, zatim svečanih predstava sa povišenima cijenama ulaznica, raznim pomoćima, subvencijama od opština na gostovanju, te raznih ušteda na prevozu i platama glumaca. Tako se u projektu konačno došlo do mogućega kumulativnoga iznosa prihoda od 50.000 kruna.

Rashodi su u projektu zaista detaljno prikazani. U okviru devet stavki (I–IX) obuhvaćeni su troškovi koje pozorište očekivano može imati tokom jednoga radnoga mjeseca.

---

¹³ U projektu, odjeljak „Politički značaj pozorišta“, stoji: „Crna Gora nema potrebe da ustanovljava propagandska odjeljenja, i da radom kroz ova, da markira svoju brigu za rastoćenim Srpstvom.“

I Osoblje:

a) Muško [Glavni reditelj (150 kruna); Dramski junak (120); Prvi ljubavnik (120); Heroj (100); Pjevač (100); Karakterni komičar (90); Starac (80); Komičar (80); četiri Mlađa glumca (a 70); dva početnika (a 60); sufler (80); Momak (60); Dodatak garderoberu (30)] .....1410. kruna

b) Žensko [Dramatkinja (150 kruna); Subreta¹⁴ – Pjevačica (120); Ljubavnica (100); Naivka (80); Majka (80); dvije Mlađe glumice (a 70); dvije Početnice (a 60)].....790.

II Putni i selidbeni troškovi i dnevnice na putu..... 300.

III Štampa, ogrijev, razne kirije (zakupi).....400.

IV Rekvizita .....100.

V Prepisivanje djela i uloga .....120.

VI Štampanje ulaznica .....20.

VII Obnavljanje kulisa i garderobe .....150.

VIII Mjesni momak .....50.

IX Honorari (učitelj pjevanja) .....50.

Svega (I–IX): 3.390.

Kada se ovako obračunati mjesečni troškovi sagledaju sa godišnjega nivoa (3.390×12) dolazimo od iznosa od 40.680 kruna (ukupan rashod pozorišta) što je sasvim u skladu sa već planiranima prihodima (45.000 kruna). Ne ulazeći ovom prilikom u analizu karakteristika predložene koncepcije, te kolika je njena opravdanost i održivost, a u vezi sa tim i realnost predočenih prihoda, pa i rashoda, navode numeričkih

---

¹⁴ Radi ostvarivanja veoma bogatoga repertoara (veliki broj premijera u toku jedne sezone) glumci su se specijalizovali za određen tip uloga, odnosno tumačenje likova sa uvijek istim, ili sličnim crtama karaktera, pa je tako lakše bilo formirati postavu (podjelu uloga) za novu premijeru (Subreta – okretna, dovitljiva sobarica, ili sluškinja).

pokazatelja ćemo završiti, držimo, ključno važnom porukom saopštenom na kraju projekta. U završnome odjeljku („Zaključak“) projekta koji je potpisan u Beogradu, oktobra 1907. godine, posebno se naglašava važnost kvalitetnih priprema za početak rada profesionalnoga pozorišta: „... da od prvoga pravilnoga izvođenja ove ustanove, zavisi i njen budući život. Postavljena u početku na nepravilnu osnovu, ona će većito ramati i neće se moći nikad pronaći pravi razlog njenoj bolesti.“

Do pod sam kraj 1909. godine nemamo više egzaktnih podataka o finansijskim aspektima priprema za otvaranje profesionalnoga pozorišta iako je povučeno niz konkretnih poteza u tome pravcu. U okviru agilne dramske sekcije Radničkoga društva na Cetinju krajem oktobra je, sasvim sigurno ne bez saglasnosi sa *najvišega mjesta*, angažovan glumački par. Tako je, faktički, počelo funkcionisati poluprofesionalno pozorište u Crnoj Gori. U isto vrijeme predsjednik Radničkoga društva Jovan Hajduković, po nalogu sa crnogorskoga dvora, piše dokumenta za osnivanje nove državne institucije – profesionalnoga teatra. Do ovoga dokumenta, koji je svakako imao i finansijsku stranu, međutim nijesmo mogli doći. O postojanju dokumenta i njegovome sadržaju saznajemo posredno: po pomenima, te na osnovu veoma fragmentarnih citatata, ili kraćih komentara, u kasnije nastalima dopisima koji su sačuvani u arhivskim fondovima sa dokumentima državnih oragana.

Krajem 1909. godine *Glas Crnogorca* će objaviti „Finansijski zakon za 1910 godinu“. U članu 7. Zakona ovlašćen je nadležni ministar da pored redovnih budžetskih pozicija može isplatiti: I – očekivane vanredne rashode i II – obaveze iz ranijih godina.¹⁵

---

¹⁵ „Ovlašćuje se Ministar Finansija, da iz prihoda od kovanja srebrnog crnogorskog novca i onih, koji se u tečaju 1910. god. kao vanredni pokažu može isplatiti: I. Vanredne rashode, prđvidene u iznosu od Perp. 397.613,30 ...“ (*Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 55 /29. XII/ str. 1).

Deseta stavka (od 12) vanrednih rashoda odnosi se na pozorište i glasi: „10) Pomoć narod. pozorištu u Crnoj Gori Perp. 6.000.-“. O solidnosti priprema za osnivanje i rad državnoga teatra govori i to što je država, pri samom zaključenju i usvajanju budžeta za 1910. godinu, na intervenciju Ministarskoga savjeta, za tu namjenu predviđela, pokazaće se vrlo skroman, iznos od 6.000 perpera¹⁶ i to u okviru vanrednih rashoda, a ne u okviru redovnoga rasporeda, u poziciji sa sredstvima nadležnoga Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova. Ne samo na osnovu visine iznosa, već i iz samoga naziva (namjene) budžetne stavke „pomoć narod. pozorištu u Crnoj Gori“ moglo bi se zaključiti da su sredstva namijenjena za rad već postojećega poluprofesionalnoga Narodnoga pozorišta Radničkoga društva, a ne za formiranje i rad nove državne ustanove.

Državno profesionalno pozorište se započelo formalno ustanovljavati donošenjem rješenja ministra prosvjete i crkvenih poslova od 5/18. februara 1910. godine kojim su postavljeni: (1) privremeni upravnik, (2) reditelj i (3) Književni odbor pozorišta, da bi bilo svečano otvoreno 16/29. maja te godine. Za privremenoga upravnika postavljen je Jovan Hajduković, za reditelja Mane Mašo Petrović, a u Književnome odboru su bili profesori srednjih škola na Cetinju: Milutin Milo Kovačević, Dušan Đukić, i Dušan Vuksan. Mjesec dana kasnije, poslije ostavke Hajdukovića, M. Kovačević će biti izabran za predsjednika Odbora i po tome osnovu postati v.d. upravnika državnoga pozorišta. Za praćenje finansijskoga poslovanja državnoga pozorišta interno je bio zadužen Dušan Vuksan, koji će, poslije podnošenja ostavki Kovačevića i Đukića biti vršilac dužnosti upravnika pozorišta od 5. februara do 8. juna 1911. godine, kada i on podnosi ostavku. Ne ulazeći u razmatranje

---

¹⁶ Subvencija će biti isplaćivana u mjesečnim obrocima po 500 perpera. Radi ocjene veličine iznosa treba znati da su mjesečne plate već angažovanoga glumačkoga para Petrović po ugovoru bile ukupno 300 perpera.

kadrovskih pitanja, ipak smatramo da je za sliku stanja potrebno naglasiti da se, tokom nešto manje od tri godine, koliko je pozorište redovno radilo, na funkciji upravnika, odnosno preciznije v.d. upravnika, izmijenilo pet ličnosti: Jovan Hajduković, Milo Kovačević, Dušan Vuksan, Kosta Kostić i Pero Bogdanović.

Pripreme za otvaranje i početak rada državnoga pozorišta nije su proticale bez ozbiljnih poteškoća i međusobnih trvenja angažovanih i zainteresovanih ličnosti. Osnovano državno pozorište nije dobilo na gazdovanje Zetski dom, niti pravo korištenja čitavoga prostora u ovome zdanju. Iz ovoga zdanja čiji je i dalje nominalni vlasnik bilo Društvo Cetinjska čitaonica, još uvijek se nije potpuno iselila Crnogorska narodna skupština (arhiva), jednu prostoriju je koristila Državna štamparija, a tu su bile i prostorije Cetinjske čitaonice, državne biblioteke i muzeja. Pored toga profesionalno pozorište će tek morati da, preko njemu nadležnoga Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova, pokreće inicijative kako bi, kao i druge državne instance, obezbijedilo pogodnosti kod: nabavke papira iz Državnoga depozita, štampanja u Državnoj štampariji, ili plaćanju PTT usluga, ogrijeva, kasnije troškova električne struje i dr. Do sredine avgusta 1910. godine (početak proslave jubileja) sprovedene su i ozbiljne popravke krova i enterijera u Zetskome domu, što se, uzimajući u obzir i troškove uvođenja električnoga osvjetljenja, koliko smo mogli utvrditi, približavalo iznosu od 10.000 perpera.¹⁷

Poslije svečanoga otvaranja državnoga pozorišta počeo je redovan rad i prikazivanje predstava, sa kojima su došli i prvi

---

¹⁷ Iole veće radove na Zetskome domu i kasnije će preduzimati i iz svoje kase isplaćivati država preko nadležnoga Ministarstva finansija i građevina, tako da sa ovim aktivnostima nije imala doticaja kasa KCNPa i njegova uprava. Napomenućemo da su u vezi radova na Zetskome domu u to vrijeme angažovani starni stručnjaci: Giuseppe Scagnetti, Gian Carlo Magugliani i Ferdinando Baloko.

sopstveni prihodi, ali i neminovni troškovi. Vidno zadovoljstvo ovim aspektom rada nove državne institucije biće javno prezentirano na stranicama *Glasa Crnogorca*.¹⁸ Pored osvrta na rad pozorišta, u prilogu ovoga lista se ističe da je i finansijsko poslovanje bilo pozitivno. Mjesec dana po otvaranju pozorišta (16. maj – 15. jun 1910. godine) od datih predstava ostvareno je 2.059,10 perpera prihoda na kasi, što će uz ukupan rashod od 1.609,45 perpera (plate 983 perpera; redovni rashodi 254,64 i vanredni 371,81 perper) donijeti suficit od 449,65 perpera ($\approx 22,5$ napoleona u zlatu). Napomenućemo da je u posmatranome periodu prikazano 10 predstava, što znači da je ostvaren prosečan prihod od 205,91 perper, po predstavi. Saopštene numeričke pokazatelje treba uporediti sa kretanjem prihoda i rashoda tokom dvije redovne pozorišne sezone što ćemo kasnije tabelarno prikazati.

Prateći, međutim, slijed događaja poslije otvaranja državnoga pozorišta treba se, sa aspekta koji posmatramo, osvrnuti na gostovanje Kraljevskoga zemaljskoga hrvatskoga kazališta iz Zagreba na Cetinju tokom proslave jubileja knjaza, odnosno kralja Nikole I Petrovića. U pripremi proslave jubileja dogovoreno je gostovanje ove ugledne teatarske kuće na Cetinju. Tokom boravka na Cetinju Zagrebačko kazalište treba da prikaže predstave u šest večeri, u pet seansi iz svoga postojećega repertoara, te uz to na centralni dan proslave, za Cetinje posebno pripremljenu, premijeru „Balkanske carice“. Dogovoreno je takođe da će za svaku predstavu KZHK dobiti po 1000 perpera, s tim da prihod od ulaznica ostaje domaćinu. Postignuti dogovor je u potpunosti realizovan na Cetinju tokom jubilarnih svečanosti.

Kad su prihodi u pitanju, pomenućemo pismo koje je uprava crnogorskoga pozorišta dostavila Ministarstvu prosvjete sredinom

---

¹⁸ Anonim, „Iz Narodnog Pozorišta.“, *Glas Crnogorca*, XXXIX/1910, br. 28, str. 3.

oktobra 1910. godine će se pominje „i 6 predstava zagrebačkih“ na kojima je, kako se može izračunati, od ulaznica prihodovano 1.634 perpera što prosečno čini 272,33 perpera po predstavi.

U detaljnijem izvještaju o troškovima iz februara 1911. godine, koji se vezuju za gostovanje Hrvatskoga kazališta, navedena je cifra od 7.513,44 perpera, koliko je pozorište po tom osnovu dobilo od Ministarstva, ali se iz pojedinačne specifikacije troškova vidi da su tu uključene nabavke namještaja i neke opravke Zetskog doma koje su učenjene u pripremi za jubilarne svečanosti. Državno računovodstvo je prihvatilo ovaj iznos i uz to dodalo 3.006,5 perpera, što je preko Crnogorske banke, po odluci Ministarskoga savjeta, ranije uplaćeno Hrvatskome kazalištu. Tako po je krajem februara 1911. godine po ovom osnovu Glavna državna blagajna likvidirala iznos od 10.519,94 perpera.¹⁹

Profesor Milo Kovačević, kao v. d. upravnik KCNPa će, uz dopis Ministarstvu iz avgusta 1910. godine, opisno objasniti otkud toliki troškovi vezani za gostovanje KZHK. Troškovi se, naime, odnose na potpunu isplatu dogovorene subvencije, sa jedne, te pokriće troškova prevoza iz Kotora i boravka na Cetinju „velikog broja članova Kr. hrv. zem. kazališta“ (prosečno 100 perpera na dan), sa druge strane. U pomenutom dopisu Kovačević objašnjavajući dalje ove za ono vrijeme velike troškove naglašava: „Pošto je još valjalo pozorišnoj upravi pokupovati pokućstvo i renovirati Dvorsku ložu i garderobe, sasvim je naravno da su izdaci znatno uvećani.“²⁰

Crnogorsko državno pozorište počelo je, kako je to kod profesionalnih teataru uobičajeno, sa kontinuiranim radom septembra 1910. godine (redovna pozorišna sezona). Tokom svojega trajanja KCNP će ostvariti samo dvije redovne pozorišne sezone i to: od druge polovine 1910. god, preko 1911. godine – jedine

---

¹⁹ Vidi: *Stoljeće crnogorsko državnog teatra*, Tom I / Luka I. Milunović Velimir Vujačić Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010, str. 241–242.

²⁰ Ibidem, str. 242.

bezratne u Kraljevini Crnoj Gori, do kraja prve polovine 1912. godine. Za nas će od posebnoga značaja biti prihodi (sopstveni i oficijelna državna subvencija) koji su ostvareni tokom ove dvije pozorišne sezone, jer ih posmatramo kao osnovu sa koje je trebalo ostvarivati redovnu djelatnost i razvijati pozorišnu umjetnost u Crnoj Gori. Država je sa svoje strane u bužetima za pomenute tri godine predvidjela subvenciju pozorištu i to: za godine 1910. i 1911. po 6.000 perpera, a za 1912. godinu 12.000 perpera. Sa jedne strane, samo za sebe, povećanje subvencije od 100% u 1912. godini ukazuje na to koliko je ranije predviđeni iznos sredstava za tu namjenu bio neodrživ. Sa druge strane, poređenja radi, u *Glavi XXXVI* državnoga bužeta za 1910. godinu, koja se odnosi na *Narodnu biblioteku i muzej*, predviđeno je ukupno 2.870 perpera za lične i materijalne rashode.²¹

Pored potpore od strane države, profesionalno pozorište je finansirano i iz sopstvenih prihoda. Najveći dio ovih prihoda dolazio je, naravno, od prodatih ulaznica. Neuporedivo manji iznos sopstvenih prihoda, za koji možemo reći da je imao karakter vanrednih, ostvarivan je prodajom afiša, iznajmljivanjem sale, uštedama (kazne) od primanja zapošljenih i drugo. Prihode od prodaje ulaznica za ove dvije pozorišne sezone prikazaćemo tabelarno (Tabela br. 1). Da bi podaci iz Tabele br. 1 bili uporedivi sa do sada iznešenima (prvi mjesec od otvaranja pozorišta i gostovanje KZHK) iznijeli smo podatke po mjesecima o: (a) broju prikazanih predstava, (b) prosečnim prihodima po predstavi i (c) ukupnim prihodima.

---

²¹ Treba napomenuti i to da u Budžetu za 1910. godine: Razdio VII – Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova – pored sredstava namijenjih za funkcionisanje samoga ministarstva postoje samo dva poglavlja: *Prosvjeta* i *Crkva*. U poglavlju Prosvjeta postoje tri glave (XXXIV–XXXVI) i to: glava XXXIV Gimnazija i Bogoslovsko-učiteljska škola škola; glava XXXV Narodne škole i glava XXXVI koju smo pomenuli. Kada pominjemo iznos u budžetu predviđen za biblioteku i muzej to jasno govori i o statusu tih ustanova.

Kao što je poznato arhiva prvoga državnoga pozorišta nije sačuvana, pa podatke crpimo iz izvještaja i dopisa koje su v. d. upravnici pozorišta slali državnima organima. Kad su u pitanju sopstveni prihodi za koje smo istakli da imaju karakter vanrednih, cjelovito možemo navesti samo podatke za period januar-mart 1912. godine. Podaci, koje držimo sasvim reprezentativnima i uporedivima sa drugima iznijetima podacima, potiču iz istoga izvora (dva izvještaja P. Bogdanovića) koji su poznati javnosti.²²

Pratićemo podatke iz izvještaja koji je na traženje Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova sačinio i dostavio Pero Bogdanović, tada aktuelni v. d. upravnika državnoga pozorišta. Tokom prva tri mjeseca u 1912. godini pored državne subvencije predviđene budžetom (ukupno 3.000 perpera) i prihoda od prodatih ulaznica KCNP ostvarilo i druge sopstvene prihode:

1. za januar ukupno **64** perpera (globe zapošljenih 6 per.; od prodatih plakata 9,4 per. i 49,5 perpera od iznajmljivanja sale za kono-predstave).

2. za februar ukupno **138,88** perpera (globe zapošljenih 5 per.; plakate 6,38 per.; kino predstave 112,5 i druge predstave 15 perpera).

3. za mart ukupno **122,14** perpera (globe zapošljenih 15 per.; od plakata 6,64 per.; od kino predstava 100,5 perpera).

Posmatrajući visinu iznosa sredstava sopstvenih prihoda ostvarenih po navedenima osnovama za mjesece februar i mart 1912. godine vidimo (Tabela br.1) da odgovaraju porošečnome mjesečnome prihodu od odigranih predstava.

---

²² Izvještaji Pera Bogdanovića su objavljeni. Prvi u: Ljiljana Milunović, *Pozorište u Crnogorskoj periodici 1909–1915*, Podgorica, 2004, str. 133–140. i drugi u: Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 272–292.

Tabela 1.

Mjesec	Pozorišna sezona 1910/11.			Pozorišna sezona 1911/12.		
	Broj predstava	Prosečni prihod	Ukupni prihod	Broj predstava	Prosečni prihod	Ukupni prihod
Septembar	11	207	2.277	-	-	-
Oktobar	7	164,43	1151			
Novembar	7	133,29	933			
Decembar	7	185,43	1298			
Januar	8	111,75	894	13	135,84	1.765,95
Februar	6	137,33	824	9	121,69	1.095,2
Mart	12	119,58	1435	12	144,12	1.729,4
April	12	185,42	2225			
Maj	16	131,44	2103	2		
Jun	14	127,86	1790	-	-	-
Jul						
Avgust						
Ukupno	100	149,3	14930	34	135,02	4.590,55

Napomena: Tabela je urađena na osnovu izvještaja Pera Bogdanovića, v. d. upravnika KCNP od juna 1911. godine, koji je na traženje podnio nadležnome Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova.

Potrebno je sa nekoliko napomena ukazati na reprezentativnost podataka iz Tabele br. 1, kao osnovi za donošenje zaključaka o sopstvenima prihodima prvoga profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori. Prije svega, treba

naglasiti da svi podaci potiču od istoga zvaničnoga izvora, odnosno da su preuzeti iz oficijelnih izvještaja nadležnoj vlasti, koje je na traženje podnosio upravnik pozorišta Pero Bogdanović. Pored toga, polazeći od činjenice da arhiva KCNP (odnosno potpuniji podaci) nijesu sačuvani, prezentirani predstavljaju najcjelovitiji neposredni odgovor na pitanja kojima se bavimo. Treba skrenuti pažnju da tabelom nijesu obuhvaćene predstave sa gostovanja (prikazane van matiče scene) niti one date na sceni Zteskoga doma koje imaju vanredni karakter kao što su razne jubilarne predstve i korisnice i sl. koje se uvijek posebno dogovaraju i odobravaju, a od kojih prihod (naročito ne čitav) običnio ne ide u kasu pozorišta.

U tabeli cjelovito prikazana prva pozorišna sezona 1910/11. godine počela je predstavom datom 2. IX 1910. godine, a završila predstavom prikazanom 8. VII 1911. godine poslje zaključka Ministarskoga savjeta (vlade) od 7. juna o privremenome zatvaranju pozorišta. Uz podatke o prihodima po predstavama u prvoj sezoni saznajemo da dugovanja pozorišta na dan 10. VII 1911. godine iznose 5.683,10 perpera. U to vrijeme jul i avgust su uvijek bili mjeseci kada profesionalna pozorišta nijesu radila. To su mjeseci za odmor članova umjetničkoga ansambla i pripremu pozorišta za narednu sezonu (*ferijalni mjeseci*, kada se redovni materijalni troškovi drastično smanjuju, a manji broj glumaca, oni koji su pod ugovorom, primaju $\frac{1}{2}$ uobičajene plate). Treba naglasiti da je u okviru broja prikazanih predstava tokom septembra mjeseca 1910. godine obuhvaćena i predstava *Balkanske carice* koja je data u prethodnome mjesecu (24. avgusta).

Sa nekoliko razloga prikazane podatke u tabeli za tri mjeseca 1912. godine (januar, februar i mart) možemo smatrati sasvim reprezentativnima za ocjenu čitave sezone. U mjesecu septembru 1911. god. nije bilo predstava, jer sezona 1911/12. godine otpočela 15. oktobra. Zbog toga (rad samo pola mjeseca)

КРАЉ. ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
НА ЦЕТИЊУ.

СВЕЧАНА ПРЕДСТАВА
у част рођен-дана Њ. Величанства Краља НИКОЛЕ I.
У суботу 25. септембра 1910. године

XXIV. ПРЕДСТАВА
XXIV. ПРЕДСТАВА

КЊАЗ АРВАНИТ

Драмски чин у 6 слика. Написао Никола I. Редитељ М. Петровић.
Л И Ц А:

КЊАЗ АРВАНИТ ЦРНОЈЕВИЋ, брат Иванбегов	г. Стевановић
ВОЈВОДА ГОЈКО	г. Милошевић
ВОЈВОДА ВЛАЈКО	г. Ковачевић
КНЕЗ БОГИША	г. Петровић
КНЕЗ СТАНОЈЕ	г. Дир
СЛУГА АРВАНИТОВ	г. Катински
ФАТИМА, потурчена Војислава кћи вој. Жарка зетског племића	г-ђа Петровић
АЛИБЕГ, њезин муж	г. Ковачевић
АЈША, потурчена зећанка	г-ђа Дир
СЕЛИМ, њезин брат	г. Рупчић
МУФТИЈА	г. Војводић
СКЕНДЕР ПАША	г. Петровић
КАДИЈА	г. Дир
ОДО-БЕГ (Жарко) отац фатимин.	г. Катински
ВЕЗИР	г. Таминовић
СТРАЖАР	г. Рупчић

Војска, војници, стражари. Догађа се: I и IV, слика на кули у Скадру; II, у догору на Крајини; III, код градића Дриваста; V, и VI, код града Скадра.

ЦИЈЕНЕ:

ГОРЊЕ ЛОЖЕ 10 Перпера — ДОЊЕ ЛОЖЕ 8 Перпера — ПАРТЕР I, реда 2 Перп.
ПАРТЕР II, реда 1-50 Перп. — Стајање у партеру 0-80 Перп.

Улазнице могу се добити на дан представе у Управи Кр. Цр. Нар. Позоришта од 3-5 сати послјие подне и у вече на каси.

Почетак тачно у 8 часова у вече

Долазак у свечаном одијелу

Knjaz Arvanit, 25. septembar 1910. godine

и подаци vezani за oktobar mjesec ne bi bili adekvatni za upoređivanje. Tokom novembra i decembra mjeseca te godine državno pozorište je na matičnoj sceni u Zetskome domu prikazivalo ošetno manji broj predstava jer je relativno redovno gostovalo u dvorcu prijestolonasljednika Danila Aleksandra, pa se prihodi ostvareni u ova dva mjeseca ne mogu smatrati

neposredno uporedivima sa onima iz perioda uobičajenoga rada pozorišta. U 1912. godini pored tri mjeseca iz kojih su prihodi prikazani u Tabeli br. 1, državno pozorište je redovno radilo još samo tokom aprila mjeseca. Poslije samo dvije predstave date početkom maja mjeseca (4. i 6. V) pozorište je otišlo na dužu turneju po Crnoj Gori.

Na osnovu svega izloženoga smatramo da se iz podataka prezentiranih u Tabeli br.1 može steći realna slika o osnovnome i daleko najizdašnjem vidu sopstvenih prihoda (prodaja ulaznica) Kraljevskoga crnogorskoga narodnoga pozorišta u prvoj i drugoj pozorišnoj sezoni, odnosno tokom čitavoga njegovoga redovnoga rada. Pri ocjenjivanju obima ostvarenih sopstvenih prihoda KCNP treba imati na umu da su tokom 1911. i 1912. godine u sali Zetskoga doma skoro redovno prikazivane bioskopske predstave,²³ te povremeno i programi cetinjskih kulturnih društva.

O rashodina KCNP tokom 1910. godine možemo puzdano govoriti na osnovu izvještaja koji je Dušan Vuksan podnio Ministarstvu kulture i crkvenih poslova 4. aprila 1911. godine. Dušan Vuksan, koji je od formiranja KCNP (februar, 1910. god) bio član Književnoga odbora zadužen za finansijska pitanja u vrijeme slanja izvještaja je na poziciji v. d. upravnika ove institucije. Uz dopis ministarstvu, Vuksan dostavlja veoma preglednu opširnu tabelu (sa 22 kolone) u kojoj su po mjesecima prikazane razne vrste troškova tokom 1910. god. kao i dodatak koji na isti način obuhvata rashode u tri mjeseca od početka 1911. godine. Sadržaju Vuksanove tabele posvećujemo nešto više pažnje jer, pored evidentiranja troškova svečanoga otvaranja i gostovanja sa strane, cjelovito ilustruje vrste troškova domaće profesionalne pozorišne kuće, ukazujući na njihovu visinu i odnos tokom jedne godine.

---

²³ Vidi: Luka I. Milunović, *Crnogorski kinematografi 1908–1914*, Podgorica, 2018.

Prema izvještaju Vuksana tokom čitave 1910. godine preko kase državnoga pozorišta je isplaćeno (bilo rashoda): **25.466,65** perpera.

Analički prikazano: *Glumačke plate*: 8337,76 perpera; *Diletantske plate*: 617,40 p.; *Pomoćno osoblje*: 724,20; *Rekvizita*: 420,91; *Posluga*: 684,60; *Garderoba*: 1024,58; *Pozornica*: 640,20; *Uređenje Zet. Doma*: 537,40; *Putni trošak*: 1481,00; *Pozor. djela i prepisi*: 404,50; *Pošta*: 90,20; *Muzika*: 926,20; *Frizer* 100,00; *Mobilja*: 1.060; *Drva*: 218,20; *Apoteka i doktor*: 49,37; *Privrem. izdaci*: 290; *Razni izdaci*: 1.412,41; *Otvaranje pozorišta* 5.114,72; *Zagreb. pozorište* 5.879 perpera. Bez izmjena smo od D. Vuksana preuzeli nazive mjesta troškova (tj. nazive kolona u tabeli).

Troškove KCNP-a u tri mjeseca (januar, februar i mart) iz 1911. godine (sezona 1910/1911) kako ih je dao D. Vuksan, radi lakšega upoređivanja prikazaćemo tabelarno (Tabela br. 2) zajedno sa troškovima u istima mjesecima 1912. godine (sezona 1911/12) kako su prezentirani u izvještaju P. Bogdanovića koji smo već pominjali.

Tabela 2.

Rashodi isplaćeni preko kase KCNP-a
za tri mjeseca tokom dvije sezone

Mjesec	Sezona 1910/11.	Sezona 1911/12.
Januar	1.876,03	2.717,88
Februar	3.498,73	2.191,44
Mart	2.761,03	2.907,81
Ukupno	8.135,79	7.817,13

Napomena: *Iznosi su dati u perperima (20 perpera = 1 napoleon).*
D. Vuksan je 4. IV 1911. god. podnio svoj izvještaj, a P. Bogdanović 6. IV 1912. godine.

Pri posmatranju ukupnoga rashoda od 25.466,65 perpera, koliko je v.d. upravnik KCNP-a prikazao za 1910. godinu, a imajući pri tome na umu da je država za ovu namjenu planirala samo 6.000 perpera, izabraćemo još nekoliko pozicija iz budžeta te godine kao moguću paralelu radi sticanja što cjelovitijega opšteg utiska o ukupnome finansijskome ambijentu u Crnoj Gori. Državnim budžetom je naprimjer predviđeno i: (1) Gimnazija i Bogoslovsko učiteljska škola 91.640 perpera; (2) Državna štamparija 44.905 perpera; (3) Kancelarija NJ. K. V. Gospodara 7.000 perpera; te (4) Državna kontrola 29.500 perpera.²⁴

Držeći prezentirane numeričke pokazatelje o finansijskome aspektu rada prvoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori dovoljno relevantima i ilustrativnima klonili smo se ovom prilikom širih komentara i analiza. Zato ćemo, kao doprinos formiranju što potpunije slike, ukazati na cjelovitija gledanja koja su uprave pozorišta o ovome pitanju iznosila u svojim dopisima nadležnome Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova. Tokom redovnoga rada KCNP-a 1910–1912. godine (predsezona i dvije redovne pozorišne sezone) možemo zapravo govoriti o dvije uprave.

Prvu upravu KCNP-a je činio Književni odbor, odnosno triumvirat Milutin Kovačević, predsjednik odbora i po tom osnovu v. d. upravnika, Dušan Đukić, član odbora, zadužen za opšta pitanja (sekretar) i Dušan Vuksan, član odbora, zadužen za finansijska pitanja. Tročlano tijelo je vodilo državno pozorište od marta 1910. do februara 1911. godine, kada su Kovačević i Đukić podnijeli ostavke, dok je Vuksan u funkciji v. d. upravnika nastavio da bude na čelu teatra do juna 1911. godine, kada i on podnosi ostavku na tu dužnost. Sva tri člana Književnoga odbora KCNP su bili redovno zapošljeni kao profesori u srednjim školama tako da su poslove u pozorištu obavljali uz svoja

---

²⁴ „Finansijski zakon za 1910. godinu“, *Glas Crnogorca*, XXXVIII/1909, br. 55, str. 1–6.

oficijelna zaduženja. Nijesmo mogli utvrditi da su za svoje angažovanje u pozorištu primali ma kakvu redovnu nadoknadu.

Šire i detaljnije gledanje na stanje i finansijske probleme državnoga pozorišta prvo rukovodstvo će saopštiti ministru prosvjete u dopisu od 14. oktobra 1910. godine i uz dopis dostaviti preglednu analitičku tabelu prihoda i rashoda koju je uradio Dušan Vuksan. Podatke iz Vukasnovе tabele nećemo ovde navoditi jer smo ih već pomenuli citirajuću širu (proširenu) tabelu koju će dostaviti Ministarstvu nešto kasnije, kao v. d. upravnik u aprilu 1911. godine. Ukazaćemo sasvim kratko samo na stavove uprave KCNP o finansijskome aspektu rada pozorišta, iznešenima u pomenutomе dopisu koji su potpisali M. Kovačević, D. Vuksan i D. Đukić.²⁵

Svoje konačne stavove uprava KCNP će iznijeti u pet tačaka na kraju pisma, uz napomenu ministru da sa njima upozna Ministarski savjet i Crnogorsku narodnu skupštinu. No, prije toga autori dopisa će konstatovati da je država pozorištu dala: „preneznatnu pomoć, koju predstavlja svota od 6.000 Perp. godišnje.“ i napraviti paralelu sa praksom u regionu: „Dok druga pozorišta primaju od države najmanje 100.000 (kao Beogradsko) i 250.000 (kao Zagrebačko) – kao bi bez ikakvih novčanih kriza mogla odgovoriti svojim uzvišenim zadacima“. Pet stavova koje je uprava KCNP saopštila ministru prosvjete nijesu opširni, pa ih integralno pružamo čitaocu na uvid:

„1) da se državna subvencija za Kralj. Crnog. Nar. Pozorište poveća na 12.000 Perp.

2) da se votira naročiti dodatak za scenariju i garderobu s iznosom od 3.000 Perp.

3) da se troškovi električnoga osvjetljenja i otopljenja prenesu

---

²⁵ „Čast nam je predložiti Vam u prilogu specifikaciju pozorišnih prihoda i rashoda, koji uključuju vrijeme od 1. Januara do 8. oktobra o. g.“. Dopis, ali ne i specifikacija (tabela) su objavljeni: V.[asilije] Lukić, „Pisma iz Cetinjskog državnog arhiva“, *Stvaranje*, VII/1952, br. 5, str. 313–314.

na Ministarstvo Finansija i Građevina, pošto je Pozorište državna, ostalima ravnopravna, ustanova.

4) da se u Prvom Skupštinskom Zasijedanju donese zakon o Pozorištu, kako bi se i na taj način zagarantovala sigurnost Narodnom Pozorištu.

5) da se stvori zakon o Pensionom fondu za članove Kralj. Crnog. Nar. Pozorišta.“

Drugu upravu KCNP činio je v. d. upravnik Pero Bogdanović, takođe zaposljen kao profesor u srednjim školama, koji će na čelu pozorišta praktično biti od 15. VI 1911. godine do kraja 1915. godine, odnosno do povlačenja sa kraljem Nikolom I i crnogorskom vladom u izbjeglištvo. U svome radu tokom redovnih sezona Bogdanović se o svemu stalno konsultovao i donosio odluke uz sagalsnost sa tri glumca i režisera (Lj. Micić, N. Hajduković i I. Vučićević) koji su, sa svojim suprugama glumicama, marta 1911. godine došli na Cetinje i činili stalni kostur umjetničkoga ansambla KCNP-a. Mada su obično svi stajali iza važnijih stavova iznešenih u dopisima Ministarstvu, iz ukupnoga djelovanja se može zaključiti da je najveći, možemo reći presudni, uticaj na predložena rješenja imao Ljubomir Micić.

Poslije završetka prve, a u pripremu druge pozorišne sezone Pero Bogdanović je, sasvim sigurno uz konsultaciju sa vodećima režiserima KCNP, Ministarstvu prosvjete, odnosno Ministarskome savjetu, sopštio viđenje koliko finansijskih sredstava treba obezbijediti da bi profesionalno pozorište moglo nesmetano da radi. Potrebe pozorišta su grupisane i sagledane kroz osam stavki koje su detaljnije komentarisane i obrazložene. Polazeći od izabranoga ugla gledanja ovđe ćemo bez komentara saopštiti samo predviđene novčane iznose koji su dati uz stavke (nazive preuzimamo sa originala bez intervencija) na mjesečnome nivou. Dakle, prema gledanju P. Bogdanovića, koje je izložio u dopisu od 13. VII 1911. godine, da bi državno pozorište

КЊАЗ. ЦРНОГОРСКО   **НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ**
НА ЦЕТИЊУ.

== Из наклоности према позоришту гостује г. МИХАЈЛО
МАРКОВИЋ, члан Краљ. Хрв. Загребачког Позоришта ==

ПРЕДСТАВА XI.   ПРЕДСТАВА XI.

Данас у недељу 20. јуна 1910. године у Зетском Дому

РЕВИЗОР

Комедија у 5 чинова. Написао Н. Н. Гогољ. Превео П. Тодоровић. — Редитељ г. М. Петровић.

Л И Ц А :

АНТоније Антоновић Дмуховски, оружани начелник	г. М. Марковић
Ана Андрејева, његова жена	г-ђа Петровић
Марија Антоновна, његова кћи	г-ђа Анђелиновић
Лука Лукић, шиволски старатељ	г. Глазовић
Амос Феодоровић Љабкић-Трапкин, судија	г. Петровић
Артемије Филиповић Земљаника, болнички старатељ	г. К. Мартиновић
Иван Кузмић Шпекин, поштар	г. Љ. Тавицић
Петар Ивановић Допчински	г. Петровић
Петар Ивановић Болчински	г. Ковачевић
Иван Александровић Хљестаков, чинов. из Петрограда.	г. М. Стевановић
Осип, његов слуга	г. М. Петровић
Гостионичарски слуга	г. М. Тавицић
Жандар	* * *

Први, трећи, четврти и пети чин догађа се код начелника Дмуховског,
а други чин у гостионичкој соби.

Ц И Ј Е Н Е :

ГОРЊЕ ЛОЖЕ 10 Перпера — ДОЊЕ ЛОЖЕ 7 Перпера — ПАРТЕР I реда 2 Перпера —
ПАРТЕР II реда 1-50. — Стајање у партеру 0-80 — ГАЛЕРИЈА 0-60; Ђачка 0-10.

Указнице могу се добити од 4—6 сати послје подне у Зетском Дому, а у вече на каси.

Почетак тачно у 8¹/₂ часова у вече.

К. Ц. Државна Типографија — Цетиње.

Revizor, 20. jun 1910. godine

adekvatno funkcionisalo bilo bi neophodno da se svakoga mjeseca obezbijedi minimum po **2.770** perpera i to:

1) *Glumci*, 1.700 perp; 2) *Tehničko osoblje*, 365 p; 3) *Prinova garderobe*, 50; 4) *Nabavka i prepis djela*, 100; 5) *Rekvizite*, 25; 6) *Muzika*, 60; 7) *Ogrev*, 300 i 8) *Elektrika*, 170.

Predloženi mjesečni rashodi pozorišta nas prostom računicom dovode do godišnjega iznosa od 33.250 perpera koji bi pri konačnome utvrđivanju svakako bio korigovan (smanjen) u stavkama

koje se odnose na plate zapošljenih (*ferijalni mjeseci* i dr.) te u odnosu na godišnja doba (grijanje) i druge manje moguće uštede.

Prezentirajući pokazatelje o prihodima i rashodima prvoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori u uslovima kada se ne mogu konsultovati dokumenti sa kompletnima i sređenima oficijelnima podacima (godišnji završni računi i sl.) jer, kako smo već istakli, arihva ove državne ustanove nije sačuvana, nastojali smo da, radi stvaranja što potpunije slike, iznešene cifre (novčani iznosi) budu tematski i vremenski grupisane i što obuhvatnije, a da u isto vrijeme budu što reprezentativnije i lakše uporedive. Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište je u toku svoga redovnoga rada kroz tri kalendarske godine uputilo na stotine dopisa od kojh je najveći dio adresiran raznim državnim instancama. U velikome procentu ovh dopisa (mogli bi reći skoro svima) na određen način se pominju finansijska pitanja i pokazatelji, pa bi njihovo praćenje i prezentiranje zahtijevalo zaista mnogo prostora. Zato smo se odlučili da odgovor na pitanje koje razmatramo tražimo kroz što sažetiju prezentaciju nekoliko serija podataka koji se odnose na različite periode u radu pozorišta i razne autore koji ih saopštavaju, a da pri tome zadržavaju punu reprezentativnost i koliko je to god više moguće uslove za upoređivanje.

Prateći pomenuti pristup temi koju razmatramo, a kako smo već prezentirali podatke iz projekta koji je nastao prije početka rada državnoga pozorišta, smatramo utilitarnim da na kraju izložimo gledanja iz, takođe zaokruženoga projekta, koji je nastao poslije završetka prve, a neposredno pred početak druge redovne pozorišne sezone KCNP-a. Prvi od ovih projekata je potpisao Branislav Nušić, koji nije mogao imati neposrednih iskustava sa radom profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori, a drugi Milutin S. Stevanović, koji je kao glumac i režiser crnogorskoga profesionalnoga pozorišta boravio na Cetinju od početka rada državnoga teatra (maj, 1910. g) do kraja prve pozorišne sezone (jul, 1911. g). Stevanovićev projekat (*Stevanovićev memoran-*

dum) koji u literaturi nije pominjan do naših radova, kao i Nušićev (*Nušićev memorandum*) poznat je javnosti.²⁶ Oba autora projekata su izrazila spremnost da se i neposredno angažuju na realizaciji predloženih rješenja. Iz dopisa upućenoga ministarstvu može se zaključiti da je i Stevanović pri izradi prijedloga konsultovao jednu, ili više ličnosti.

Stevanovićeve koncepcija rada i razvoja crnogorskoga pozorišta na kojoj u ponuđenome projektu temelji predloženu projekciju rashoda i prihoda potpuno se razlikuje od Nušićeve. Ne ulazeći u detalje i elaboraciju samo ćemo istaći da Stevanović, za razliku od Nušića, smatra kako je rad i razvoj pozorišta u Crnoj Gori moguć i održiv uz oslonac na domaće kadrovske i materijalne potencijale. „Kad je Crnogorsko pozorište, onda svakako bi trebalo da u njemu bude Crnogoraca.“ – kaže Stevanović prije nego što će u nastavku iznijeti plan obuke i formiranja domaćege glumačkoga kadra. U projektu, koji iz Zaječara upućuje Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova 30. septembra 1911. godine, Stevanović je posmatrao rashode redovnoga rada pozorišta na mjesečnome nivou i uz objašnjenja i komentare prezentirao ih u pet cjelina (I–V). Prvu i, naravno, najznačajniju cjelinu (I.) koja je u projektu prikazana kroz tri segmenta (a, b i v) čine lična primanja angažovanoga osoblja.

I. Pozorišni personal

a) Glumačko osoblje

[1) I reditelj. za role karakterne (n. pr. Dim. Petrović) 150 perpera; 2) II reditelj. za role prvih ljubavnika i junaka M. Stevanović (150 per.); 3) Vučićević – komičar (120); 4) Micić za role: karak. i drastične (120); 5) (?) jedan mlađi ljubavnik (100–120); 6) jedan za role II reda (100–120); 7) Vojvodić, za manje komične role (100); 8) Milošević, za epi-

---

²⁶ Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 313–333.

zodne role (80); 9) Primadona (n. pr. Ilička. Tešićeva, Lj. Jovanovićeva) (130–150); 10) Vučićevićka (130); 11) Micićka (130); 12) Za komične babe (n. p.: Žikićka, Nišlićka Barlovac) (110–120); 13) Jedna za II reda uloge (100–120; Jedan za sporedne uloge (90–100); 15) Sufler 100–120); 16–19) Za prvo vreme uzeti 2–4 volontera sa po 50 per. (100–200)].....**2.020**

b) Tehničko osoblje.

[1. Čuvar – Vasa Martinović (30); 2. Dekorater (60); 3. Rekviziter (50); 4. pomoćnik dekorateru (20); 5. raznosaç pozorišnih objava (30); 6. biletar (20); 7. razvodnik (20).....**230**

v) Administrativno osoblje

[1. upravnik (?) blagajnik (40); Arhivar (20)]..... **60**
Pozorišni personal.....Ukupno: **2.310**
II Za kostime treba predvideti.....**200**
III Za djela, najviše.....**50**
IV Za rekvizite.....**40**
V Za dekoracije.....**100**
Rashodi (I–V).....Ukupno: **2.700**

Iz samoga prijedloga rashoda (pomenuta imena glumaca i tehničkoga osoblja i dr.) kao iz komentara i objašnjenja koje je pružio vidi se da M. Stevanović veoma dobro poznaje konkretnu situaciju u KCNP, te prilike na Cetinju i u Crnoj Gori. Izdvojićemo, kao za nas je vrlo interesantan detalj, upitnik (?) koji Stevanović stavlja umjesto iznosa za platu upravnika pozorišta. To što Stevanović ne zna koliko novca treba predvideti za platu upravnika i taj iznos ne uzima u obzir pri prikazu ukupnih rashoda može ukazivati na to da dok je on bio na Cetinju pozorišna kasa nije opterećivana ovakvom vrstom isplata što korespondira sa saznanjima koja smo stekli, kako smo to već istakli, konsultujući arhivske izvore.

Razmatrajući moguće prihode Stevanović uz data šira objašnjenja rashoda pruža na uvid model mjesečnoga repertoara (15 predstava)²⁷ pozorišta na osnovu kojega po predstavi očekuje prosječno 120 perpera, odnosno mjesečni prihod od 1.800 perpera, što bi opet, uz državnu subvenciju od 1.000 perpera, prevazišlo predložene troškove za 100 perpera i u konačnome činilo redovni rad pozorišta održivim na duži rok. Konstatovani mjesečni višak od 100 perpera trebalo bi da, uz državnu subvenciju, na nivou godine pokrije iako smanjene (najmanje 50%) rashode tokom *ferijalnih mjeseci*, kada nema predstava pa ni prihoda od prodatih ulaznica.

Posmatrajući ovaj arhivski dokument mogli bismo zaključiti da je njegov sadržaj svojevremeno bio predmetom pomne pažnje u državnima organima Crne Gore (neki djelovi podvučeni crvenom olovkom, arhiviran skoro tri mjeseca po prijemu...). Međutim, donosioci odluka u Kraljevini Crnoj Gori su se opredijelili da rad državnoga pozorišta i u drugoj redovnoj sezoni nastavi da, kao i u prvoj, teče uz skoro potpuni oslonac na *ad hoc* angažovane profesionalne glumce iz inostranstva i bez bilo kakvih nakana za formiranje domaćega umjetničkoga ansambla.²⁸ Odnos prema načinu redovnoga rada i razvitka državnoga pozorišta kako je prezentiran u *Stevanovićevome memorandumu*, kao ustalome prema načinu finansiranja i uopšte statusu ove ustanove kulture u Kraljevini Crnoj Gori, vrlo živo inicira čitav niz razmišljanja koja bi mogla obuhvatiti više aspekata pomenutih pitanja, ali i društvene atmosfere uopšte na početku druge decenije 20. stoljeća. Ovđe se međutim, uzdržavamo od daljih razmatranja, jer cijenimo da široko izlaze iz okvira teme koju smo izabrali.

Početak Balkanskoga rata, septembra 1912. godine prekinute su započete pripreme za početak treće pozorišne sezone

---

²⁷ „A ovakav repertoar može da se sastavi ne samo za jedan mjesec no za 10 i 20 godina.“ – reći će Stevanović.

²⁸ O dramskima poukama i obuci domaćega kadra vidi: Luka I. Milunović, *Crnogorsko glumište*, Cetinje Podgorica, 2017, str. 333–361.

KCNP. Tokom narednih, ratnih godina u Crnoj Gori profesionalno pozorište nije imalo formiran ansambl, te saglasno tome nije pripremalo i prikazivalo pozorišne predstave. Neke troškove i obaveze prema bivšim članovima KCNP ipak su isplaćene po odobrenju Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova o čemu smo već pisali.²⁹ Padom pod udar strane vojne sile nestaće sa političke karte Evrope Kraljevina Crna Gora, a sa njom, dijeleći u svemu sudbinu države i naroda, prestaće da postoji Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište. Do nove predstave domaćega profesionalnoga pozorišta na području Crne Gore trebaće da proteknu dvije, bezmalo pune, decenije.

***

Nekoliko riječi, pitanja za kraj. Nadamo se da će kostur koji čine serije šturih numeričkih pokazatelja biti sigurna i realna podumijenta i dozvoliti da razmišljanja o stanju i načinu rada prvoga crnogorskoga profesionalnoga teatra dovedu do što pravilnijih zaključaka o izabranima, ali i mogućima pravcima razvitka, te naravno postignutima rezultatima na području dramske umjetnosti Crne Gore do nastanka ratnih prilika u drugoj deceniji 20. stoljeća. Prihodi i rashodi tokom rada prve, u punom značenju te riječi, državne institucije kulture u Crnoj Gori, kao uostalom i same države, veoma jasno i pouzdano govore o željama i potrebama, pa i kadrovskim mogućnostima, sa jedne i finansijskoj snazi, odnosno izdašnosti državnoga budžeta, kao nužnome preduslovu njihova zadovoljavanja, sa druge strane. Državni prihodi, kao stalni limitirajući faktor ukupnoga razvoja crnogorskoga društva posmatrani poslije Berlinskoga kongresa, jasno su se odražavali i na život državnoga pozorišta. Podsetićemo da je profesionalno pozorište u Crnoj Gori osnovano (u sklopu proslave jubileja suverena) realtivno kasno – čak

---

²⁹ Luka I. Milunović, „Pozorišne sezone kojih nije bilo (1912–1914)“, *Matica*, XVII/2016, br. 67, str. 449–474.

---

26 godina poslije početka redovnoga pozorišnoga života i polaganja kamena temeljca za pozorišno zdanje. Pri tome, stalni državni teatar u Crnoj Gori je svečano otvoren bez potpuno formiranoga umjetničkoga ansambala, adekvatno riješenoga načina korištenja prostora za rad i statusa koji mu je kao državnoj ustanovi trebalo odmah da pripadne.

Tokom dvije redovne sezone, koliko ih je ukupno ostvarilo, profesionalno pozorište je izdašnošću državnoga budžetiranja stalno držano na samoj ivici egzistencije sa vrlo nesigurnima izgledima za kontinuirani rad na duže staze. Pri ovakvoj konstataciji ne dozvoljavamo da pitanje zamagljuje to što je crnogorsko državno pozorište bilo mlada institucija, sa vrlo malo iskustva u radu. Dobro je bilo poznato stanje u mnogo vremenijima pozorišnim kućama u susjednim državama. Zato su finansijski pokazatelji, držimo, dobra podumijena razmatranjima o tome da li je opšta nedostatnost novca iz državne kase kao takva, sama po sebi, sputavala razvoj pozorišne djelatnosti, ili je to samo isticano kao razlog da bi se pozorištu davalo taman toliko koliko je potrebno da bi ova državna institucija trajno opstajala u bitnije nepromijenjenome stanju.

Uvedemo li u ovu priču saznanja o načinu i karakteristikama vladavine, te društvenima gibanjima u Kraljevini Crnoj Gori na razmeđu prve i druge decenije 20. stoljeća, sa jedne, a uz to dinastičke i lične ambicije državnih uglednika, sa druge strane, počinjnu se višestruko račvati putevi ka pouzdanima i potpunima odgovorima na ovo, ali i čitav niz pitanja iz drugih sfera društvenoga života koja se neminovno otvaraju.

Ponovo smo, rekli bi, na *šumskima putevima*.³⁰

---

³⁰ „U šumi su putevi koji se, mahom zarasli, naglo prekidaju tamo gde još nije kročila ljudska noga. Oni se zovu šumski putevi. Svaki od tih puteva ima svoj poseban pravac, ali u istoj šumi. Često se ima utisak da su slični jedan drugom. Ali to je samo takav utisak.“ (Martin Hajdeger, *Šumski putevi*, Beograd, 2000. str. 5)